

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญของปัญหา

น้ำเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิต ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ สัตว์ และพืชต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมนุษย์ ซึ่งมีการใช้น้ำเป็นปัจจัยหลักในกิจกรรมต่าง ๆ ในชีวิตประจำวัน เช่น การอุปโภค การบริโภค การเกษตรกรรม การอุตสาหกรรม การชลประทาน การคมนาคมขนส่ง การกีฬา และด้านอื่น ๆ ตั้งแต่อดีตกาล มนุษย์ได้ตั้งถิ่นฐานอยู่ในแถบลุ่มแม่น้ำหรือในบริเวณที่มีแหล่งน้ำทำให้มีแหล่งอารยธรรมตามเขตลุ่มน้ำต่าง ๆ มากมาย ดังนั้นจะเห็นได้ว่าน้ำมีความสำคัญอย่างมากต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ น้ำในแหล่งน้ำธรรมชาติมีคุณลักษณะแปรเปลี่ยนไปตามพื้นที่ลุ่มน้ำ และลักษณะของสิ่งแวดล้อมของแหล่งน้ำนั้น แต่เมื่อกาลเวลาผ่านไป โลกของเรามีจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็ว อันเป็นผลทำให้มีการใช้ประโยชน์จากน้ำในการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ เพิ่มขึ้นตามไปด้วยอย่างมากมาย ด้วยเหตุนี้จึงเป็นผลทำให้น้ำในแหล่งน้ำต่าง ๆ มีการปนเปื้อนด้วยสารเจือปนหลากหลายชนิดและหลายประเภทในปริมาณที่แตกต่างกัน ซึ่งเป็นสารที่มาจากกิจกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์นั่นเอง โดยเฉพาะในแหล่งชุมชนที่มีประชากรอาศัยอยู่หนาแน่น และมีแหล่งประกอบอุตสาหกรรม ดังนั้นในปัจจุบันน้ำในแหล่งน้ำจึงมีคุณภาพที่เปลี่ยนแปลงไปตามลักษณะของการใช้งาน และของเสียหรือสิ่งเจือปนที่ปนเปื้อนลงไปในน้ำทิ้งที่ทิ้งที่มาจากน้ำทิ้งชุมชน การประกอบการเกษตรกรรม และกิจกรรมอื่น ๆ ทำให้เกิดปัญหาทางด้านมลพิษทางน้ำ (Water Pollution)

ทรัพยากรน้ำที่มีอยู่ทั้งแหล่งน้ำผิวดินเกิดมลภาวะ และแหล่งน้ำใต้ดิน ทั้งที่เป็นแหล่งธรรมชาติ และที่มนุษย์สร้างขึ้นในหลายพื้นที่ มีความเสื่อมโทรมลง และมีปัญหาคุณภาพน้ำ อันเนื่องมาจากการใช้และการจัดการที่ขาดประสิทธิภาพ การใช้ประโยชน์ทรัพยากรน้ำโดยปราศจากการคำนึงถึงความเหมาะสมของสภาพลุ่มน้ำ และผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมดังกล่าว ส่งผลให้ทรัพยากรน้ำที่มีอยู่เสื่อมโทรมลง รวมทั้งความสามารถหรือประสิทธิภาพในการเก็บกักน้ำลดลง จึงจำเป็นต้องหาวิธีที่จะต้องได้รับการอนุรักษ์ และฟื้นฟูสภาพให้ดีขึ้น โดยเร่งด่วนต่อไป

“กว๊านพะเยา” เป็นแหล่งน้ำตามธรรมชาติประเภทน้ำผิวดิน เป็นแหล่งน้ำจืดที่มีขนาดใหญ่เป็นอันดับ 3 ของประเทศ รองจากหนองหานในจังหวัดสกลนคร และบึงบรเพ็ดในจังหวัด

นครสวรรค์ และเป็นแหล่งน้ำที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย อดีตเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติ ต่อมากรมประมงได้ปิดกั้นลำน้ำอิง ซึ่งเป็นลำน้ำหลักที่ไหลลงสู่กว๊านพะเยาเพื่อเพิ่มพื้นที่ในการเพาะเลี้ยงและขยายพันธุ์สัตว์น้ำ และอยู่ในความรับผิดชอบของกรมประมง ตั้งแต่ พ.ศ. 2481 เป็นต้นมา โดยพื้นที่ที่กว๊านพะเยาตามหนังสือสำคัญสำหรับที่หลวงมีจำนวน 12,831 ไร่ เป็นพื้นที่ที่เป็นน้ำ จำนวน 11,387.50 ไร่ มีลำน้ำสาขารวม 12 กลุ่มน้ำ ที่ไหลลงสู่กว๊านพะเยา คือ ลำน้ำแม่ปืม ลำน้ำแม่เหยียน ลำน้ำแม่คุ้ม ลำน้ำแม่ต้า ลำน้ำแม่ร่องซุย ลำน้ำแม่ต้อม ลำน้ำแม่ตุ่น ลำน้ำแม่เนาเรือ ลำน้ำแม่ต้า ลำน้ำแม่ใส ลำน้ำแม่ร่องปอและ ลำน้ำอิง (จังหวัดพะเยา, 2542)

เนื่องจากกว๊านพะเยาเป็นแหล่งน้ำที่ใหญ่และสำคัญที่สุดของจังหวัดพะเยา จึงได้มีการใช้ประโยชน์จากกว๊านเพื่อกิจการหลายด้าน ได้แก่ เป็นแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรกรรมในบริเวณอำเภอเมืองพะเยาและโคยรอบ เป็นแหล่งน้ำดิบในการผลิตน้ำประปาของการประปาส่วนภูมิภาคจังหวัดพะเยา เป็นแหล่งน้ำสำหรับการอุปโภคบริโภคของประชาชนทั่วไปในเขตอำเภอเมืองพะเยา เป็นแหล่งทรัพยากรประมง แหล่งผสมพันธุ์และเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำประเภทต่าง ๆ รวมทั้งเป็นแหล่งศึกษาวิจัยด้านทรัพยากรประมงของสถานศึกษาและสถานีประมงน้ำจืดจังหวัดพะเยา เป็นแหล่งน้ำสำหรับโรงงานอุตสาหกรรมบริเวณโคยรอบกว๊านพะเยา เป็นแหล่งรองรับน้ำเสียของชุมชนในเขตเทศบาลเมืองพะเยาและชุมชนโคยรอบกว๊าน รวมทั้งเป็นแหล่งท่องเที่ยวและนันทนาการ

นอกจากจะมีการใช้ประโยชน์จากกว๊านดังกล่าวแล้ว ยังมีการใช้ประโยชน์จากที่ดินบริเวณโคยรอบกว๊านพะเยาทั้ง 2 ฝั่ง ได้แก่ ฝั่งตะวันออกซึ่งติดกับชุมชนเขตตำบลเวียงในเขตเทศบาลเมืองพะเยา โดยใช้เพื่อเป็นที่อยู่อาศัย พาณิชยกรรม โรงสีข้าว ร้านอาหาร ปั๊มน้ำมัน โรงแรม และสถานประกอบการอื่น ๆ ส่วนฝั่งตะวันตกมีชุมชนที่อยู่รอบกว๊านพะเยา ซึ่งอยู่ในเขตรับผิดชอบขององค์การบริหารส่วนตำบลรวม 7 แห่ง คือ องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านต้อม องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านต้า องค์การบริหารส่วนตำบลสันป่าม่วง องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านตุ่น องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านสาว องค์การบริหารส่วนตำบลแม่ใส และองค์การบริหารส่วนตำบลแม่เนาเรือ โดยส่วนใหญ่จะเป็นการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตร (ทำนา) และที่อยู่อาศัย

การใช้ประโยชน์จากกว๊านพะเยามีหลากหลายวัตถุประสงค์ ทำให้คุณภาพน้ำในกว๊านพะเยาปัจจุบันเสื่อมโทรมลง ปริมาณสัตว์น้ำและสิ่งมีชีวิตในน้ำลดลง เนื่องจากชุมชนที่อยู่อาศัยอยู่โดยรอบได้ใช้น้ำโดยไม่มีการวางแผนการจัดการที่ดี จึงส่งผลกระทบต่อต่าง ๆ ที่เกิดกับกว๊านพะเยาที่ทำให้คุณภาพน้ำต่ำลง ในปัจจุบันชุมชนโคยรอบกว๊านพะเยา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในเขตเทศบาลเมืองพะเยามีการขยายตัวอย่างมากรวมถึงการเพิ่มขึ้นของประชากรและการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ทำให้ปริมาณน้ำเสียที่เกิดขึ้นและระบายลงสู่กว๊านพะเยามีปริมาณมากขึ้น ประกอบกับปริมาณน้ำใน

กว๊านพะเยามีปริมาณน้อยลง เนื่องจากความสามารถในการกักเก็บน้ำที่ลดลงทำให้ปริมาณน้ำที่สามารถเจือจางความสกปรกในกว๊านพะเยาลงด้วย

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (2535) ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับสภาพปัญหาและผลกระทบที่มีความสำคัญของกว๊านพะเยา เพื่อจัดทำแผนการพัฒนาและฟื้นฟูกว๊านพะเยา พบว่าบทบาทสำคัญของกว๊านพะเยาก็คือเป็นแหล่งน้ำดิบสำหรับผลิตน้ำประปาและเป็นแหล่งน้ำเพื่อการประมง ส่วนในด้านการเกษตรนั้นมีการนำน้ำจากกว๊านพะเยากลับขึ้นไปใช้จำนวนน้อยมากในแง่ของการท่องเที่ยว กว๊านพะเยาก็ยังไม่ได้รับการพัฒนาให้สอดคล้องกับศักยภาพ ดังนั้น บทบาทของกว๊านพะเยาในด้านนี้จึงยังไม่เด่นชัดและยังไม่ก่อให้เกิดผลดีแก่ประชาชนและท้องถิ่นเท่าที่ควร โดยได้สรุปปัญหาของกว๊านพะเยา เกี่ยวกับคุณภาพของน้ำในกว๊านพะเยาลดลง ซึ่งพื้นที่ที่ทิ้งน้ำเสียลงสู่กว๊านพะเยามีปริมาณมากที่สุด และรุนแรงที่สุดก็คือ ชุมชนในเขตเทศบาลเมืองพะเยา เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีประชากรและมีกิจกรรมต่าง ๆ รวมกันอยู่อย่างหนาแน่นมากที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่ส่วนอื่น ๆ รอบกว๊านทั้งนี้ปริมาณน้ำเสียจะเพิ่มมากขึ้นควบคู่ไปกับการขยายตัวของประชากรและกิจกรรม

จังหวัดพะเยา (2539) ได้มอบหมายให้บริษัท โมดัส คอนซัลแต้นส์ จำกัด ศึกษาความเหมาะสมในการก่อสร้างบ่อบำบัดน้ำเสียและระบบกำจัดขยะและกากของเสียในเขตจังหวัดพะเยา พบว่า ปริมาณน้ำที่ปล่อยลงสู่กว๊านพะเยา โดยมีประชากรที่อยู่ในเขตรอบกว๊านพะเยา จำนวน 7 ตำบล 68 หมู่บ้าน จำนวน 16,302 คน มีการทิ้งน้ำเสียประมาณ 140 ลิตร/คน/วัน จะมีการปล่อยน้ำเสียลงสู่แหล่งธรรมชาติที่ปราศจากการบำบัด ประมาณ 18,710 ลูกบาศก์เมตร/วัน แม้ว่าในเขตเทศบาลเมืองพะเยา จะมีการบำบัดน้ำเสียก่อนปล่อยลงสู่กว๊านพะเยา โดยกรมประมงก็ตาม แต่ระบบบำบัดน้ำเสียที่มีอยู่ ไม่สามารถรองรับ น้ำเสียจากพื้นที่ในเขตเทศบาลเมืองพะเยา และพื้นที่รอบกว๊านได้ทั้งหมด

จากปัญหาดังกล่าวทำให้หน่วยงานของรัฐไม่สามารถดำเนินการจัดการแก้ไขได้ทันที จึงเป็นหน้าที่ของชุมชนที่ควรเข้ามามีส่วนร่วมดูแลแก้ปัญหาและจัดการคุณภาพน้ำกว๊านพะเยา แต่จากงานพัฒนาและงานการศึกษาวิจัยกว๊านพะเยาที่ผ่านมา พบว่า ส่วนใหญ่มุ่งเน้นการพัฒนาฟื้นฟูกว๊านพะเยาเป็นสำคัญ การศึกษาวิจัยด้านการจัดการ โดยประชาชนเข้าไปมีส่วนร่วมมีอยู่น้อยมาก ด้วยเหตุดังกล่าว ผู้ศึกษาจึงมีความสนใจที่จะศึกษาว่า มีปัจจัยอะไรบ้างที่มีผลทำให้ประชาชนที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมกว๊านพะเยา ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการคุณภาพน้ำกว๊านพะเยา

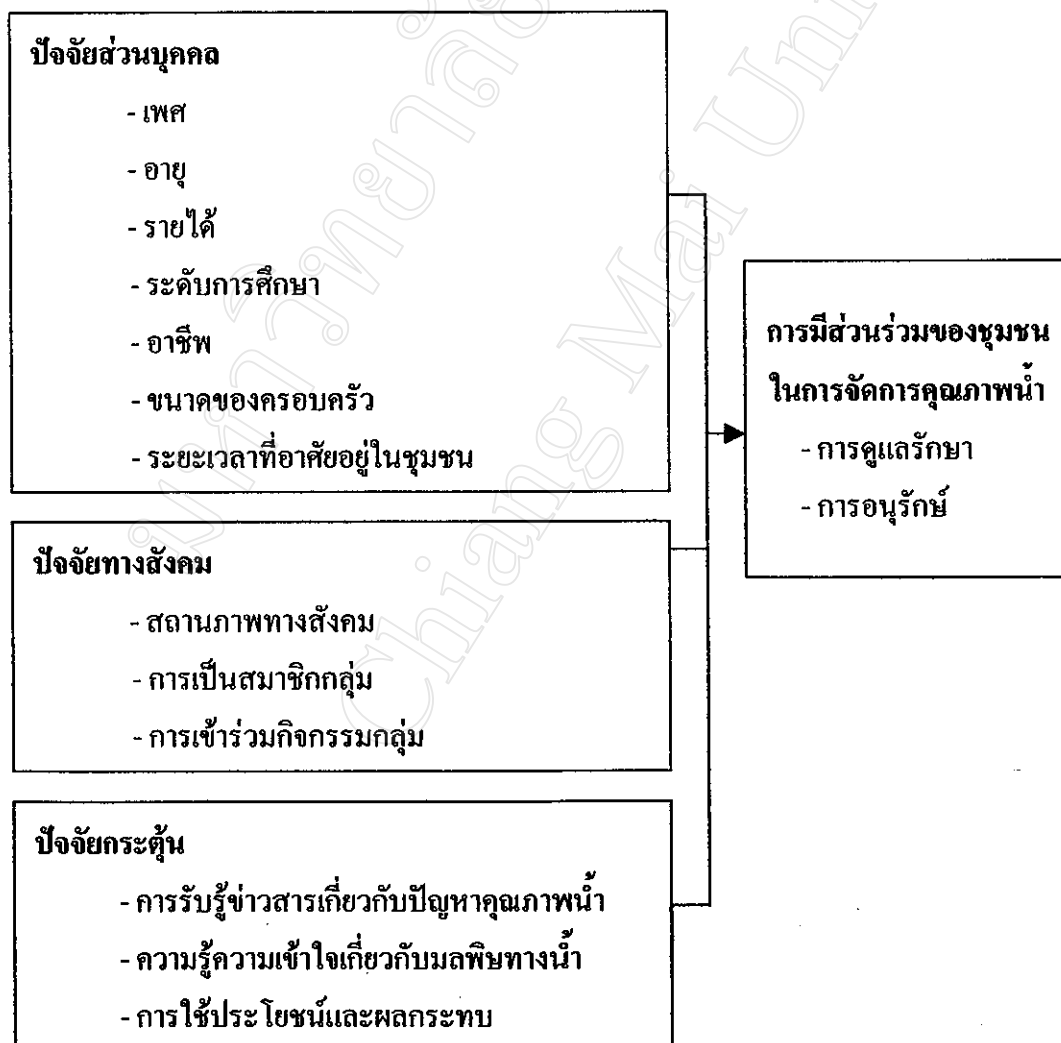
1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการคุณภาพน้ำกว๊านพะเยา

1.3 สมมติฐานในการศึกษา

ปัจจัยส่วนบุคคล ปัจจัยทางสังคม และปัจจัยกระตุ้น มีความสัมพันธ์ต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการคุณภาพน้ำกว๊านพะเยา

1.4 กรอบแนวคิดในการศึกษา

แผนภูมิที่ 1 กรอบแนวคิดในการศึกษา

1.5 นิยามศัพท์ที่ใช้ในการศึกษา

ปัจจัยส่วนบุคคล หมายถึง เพศ อายุ ระดับการศึกษา อาชีพ รายได้ ขนาดของครอบครัว ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชน

ปัจจัยทางสังคม หมายถึง สถานภาพทางสังคม การเป็นสมาชิกกลุ่ม การเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่ม

ปัจจัยกระตุ้น หมายถึง แรงกระตุ้นในการแสดงออก การกระทำและการมีส่วนร่วมที่เกิดจากการรับรู้ข่าวสารเกี่ยวกับปัญหาน้ำเสีย และคุณภาพน้ำความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับมลพิษทางน้ำ การใช้ประโยชน์ และผลกระทบจากคุณภาพน้ำกว๊านพะเยา

การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการคุณภาพน้ำ หมายถึง การดูแลรักษาและการอนุรักษ์คุณภาพน้ำกว๊านพะเยา

การจัดการคุณภาพน้ำ หมายถึง การดูแลรักษาเกี่ยวกับกิจกรรมของครัวเรือนในการจัดการน้ำเสีย การระบายน้ำทิ้งจากครัวเรือน การจัดการขยะมูลฝอย การใช้สารเคมีทางการเกษตร และการเฝ้าระวัง คุณภาพน้ำกว๊านพะเยา

การอนุรักษ์ หมายถึง แนวความคิด อุดมการณ์และการให้คุณค่าของคุณภาพน้ำกว๊านพะเยา เพื่อให้เกิดความรู้สึกรัก ห่วงแหน และอยากรักษาไว้ให้คงอยู่ตลอดไป

น้ำเสียจากชุมชน หมายถึง น้ำเสียที่ระบายออกมาจากบ้านเรือน สถานประกอบการ ร้านค้า ร้านอาหาร และตลาดสด เป็นต้น เกิดจากการนำน้ำมาใช้ประโยชน์ในกิจกรรมต่าง ๆ แล้วทิ้งลงสู่แหล่งน้ำ

มลพิษทางน้ำ หมายถึง สารก่อมลพิษในน้ำที่ทำให้สิ่งมีชีวิต คน สัตว์ พืช สิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ได้รับความเสียหาย และทำให้คุณภาพน้ำเสียไป

คุณภาพน้ำ หมายถึง คุณภาพน้ำที่ได้รับการบำบัดเป็นขั้นตอน ได้แก่ การดักโดยใช้บ่อพัก การดักโดยใช้ตะแกรง และการเก็บออกด้วยมือ ซึ่งน้ำที่ได้รับการบำบัดตามขั้นตอนแล้วสามารถนำมาใช้ในการอุปโภค บริโภคได้

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการศึกษา

จะได้ทราบถึงปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการคุณภาพน้ำในกว๊านพะเยา เพื่อเป็นแนวทางในการแก้ปัญหาเกี่ยวกับคุณภาพน้ำกว๊านพะเยา รวมถึงมลพิษทางน้ำ น้ำเสียจากชุมชน คุณภาพน้ำ และผลกระทบต่อคุณภาพน้ำ